

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

A mű, amelyet a Debreceni Egyetem doktorandusza bemutat¹, egy díjnyertes diszsertáció², amely az állampolgárság szociológiai átalakulásának egyik aspektusát vizsgálja. A munka olyan kérdést fogalmazott meg, s azt olyan elegánsan válaszolta meg, amellyel elnyerte a zsűri elismerését.

¹ Harpaz Yossi (2016) Compensatory citizenship: A comparative study of dual nationality in Serbia, Mexico and Israel, PhD Dissertation, Princeton University, <https://dataspace.princeton.edu/jspui/handle/88435/dsp01d504rn81h>

² <https://www.imiscoe.org/training-and-awards/maria-ioannis-baganha-dissertation-award/782-the-winner-of-the-imiscoe-maria-ioannis-baganha-dissertation-award-2017-dr-yossi-harpaz>

OLVASS FELESLEGESET!

A „kiegészítő” állampolgárság¹

LADANCSIK TIBOR²

A disszertáció témája a kettős állampolgárság intézményének egy különleges változatát vizsgálta. A tanulmány egyik fő felvetése, hogy a középszintű országok (vagyis se nem a világ vezető hatalmai, se nem a periférián található) állampolgárai helyzetük javítása érdekében különböző eszközök bevetésével a legerősebb országok állampolgárságát törekszenek megszerezni. Ezzel azt remélik, hogy a globális munkaerőpiacon jobb pozícióhoz jutnak vagy/és vészhelyzet esetén menedéket nyerhetnek az adott országban, valamint az állampolgársággal, jó útlevelemel könnyebben utazhatnak külföldre, mint az eredetivel, ami legtöbbször vízumköteles.

A szerző eddig nem létező fogalmakat használ az elemzés során. Az egyik ilyen fogalom a mű címében is említett kompenzációs állampolgárság, ami azt jelenti, hogy az emberek eredeti állampolgárságuk mellé megszerzik egy gazdag ország állampolgárságát is, így kettős állampolgárrá válnak. Ugyanakkor nem válnak migránsná, nem terveznek letelepedni az adott országban, csak a kettős állampolgársággal járó előnyökre és lehetőségekre vágnak, amit társadalmi státuszuk javítására, valamint vészhelyzet esetére tartogatnak.

A szerző megvizsgálja, hogy milyen különbségeket eredményezhet az, hogy valaki egy nyugati országban vagy egy harmadik világbeli országban állampolgár. Marx korában a munkások egyformán rosszul éltek, egy indiai munkásnak hasonlóak voltak az életkörülményei, mint egy angol munkásnak, ezért volt igazságalapja a „Világ proletárjai egyesüljete!” jelmondatnak. Azonban a huszadik században nagy fordulat következett be. A nyugati világban bevezették a szociális járadékokat, a nyugdíjat és a betegbiztosítást, és még számos más juttatást és törvényt, ami a lakosság jólétét növelte. A harmadik világbeli országok azonban nem voltak olyan helyzetben, hogy ilyen intézkedéseket foganatosítsanak, vagy ha be is vezettek néhány juttatást (pl. öregségi nyugdíj), azok összege jelentősen elmarad a gazdag országokétól. Ráadásul ez nemcsak az állami juttatásokra vonatkozik, hiszen egy nyugaton élő mun-

¹ Harpaz, Y. (2016): Compensatory citizenship: A comparative study of dual nationality in Serbia, Mexico and Israel, PhD Dissertation, Princeton University.

² Doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és társadalompolitika doktori program.

OLVASS FELESLEGESET!

kás ugyanazért a munkáért sokszorta többet kap, mint egy harmadik világban élő munkás.

Mindennek megértéséért nem kell túl messzire mennünk, hiszen az Európai Unió tagországai között is óriási különbségek vannak a bérezés tekintetében. A közép-európai térség számára a huszadik század nagyon viszontagságos időszak volt. Az első világháború eredményeképpen szétestek a térség nagy birodalmi, amelyek addig stabil gazdasági hátteret biztosítottak, és a helyükbe az apró, egymással vetélkedő és sok esetben szélsőséges nacionalista politikát folytató utódállamok léptek. A második világháború hatalmas pusztítást eredményezett a térségben, az azt követő 40 évig tartó kommunista időszak pedig a nyugattól való további lemaradást eredményezett. A rendszerváltással és az Európai Unióhoz történő csatlakozással a helyzet sokat javult, azonban a térség lemaradása a nyugathoz képest még mindig jelentős.

A kettős állampolgárság megszerzése a gazdag ország állampolgára számára inkább érzelmi jellegű. Egy amerikai állampolgár nem szerez többetjogokat egy német vagy egy olasz állampolgársággal. Az állampolgárság igénylésével inkább a gyökereihez való kötődést szeretné kimutatni, valamint a kötődést ahhoz az országhoz, ahonnan az ősei kivándoroltak. Véleményem szerint az érzelmi kötődés a közép-európai országokban is jelentős, ezt a szerző sem vitatja. Az azonban tagadhatatlan, hogy a kettős állampolgárok egy számottevő része kompenzációs állampolgárságként tekint a második állampolgárságra, miközben természetesen mind Szerbiában, mind pedig Ukrajnában élnek emberek, akik érzelmi vagy politikai okokból lettek kettős állampolgárrá, nem pedig a kompenzáció miatt.

A szerző egy új mérőszámot dolgozott ki az állampolgárságok értékének összehasonlításához. Ennek során három tényezőt vett figyelembe: a biztonságot, a lehetőségeket és a jogokat. A biztonság alatt az adott állam stabilitását érti, ide első sorban a politikai elnyomás és a polgárháborúk gyakorisága tartozik, összességében tehát azt méri, hogy az ország bukott államnak tekinthető-e. A lehetőségek alatt a szerző az állam azon képességét vizsgálja meg, hogy az adott állam milyen szinten képes biztosítani a polgárai jólétét. A szerző itt a HDI-indexet használja. A harmadik vizsgálati pont pedig a jogok területe, ami alatt a szerző az alapvető demokratikus jogokat érti. Ennek mérésére az Economist Intelligence Unit által kifejlesztett Democracy Indexet használja.

Ezekből a mérőszámokból számítja ki a Citizenship Quality Indexet (CQI). Ezzel a mérőszámmal rangsorolja az országokat a bukott államoktól a jól működő, gazdag államokig. Ezután a mérőszámot összeveti az országok útveleivel a minőségével. Minél több helyre lehet utazni egy útlevéllel vízummentesen, annál nagyobb értékűnek számít az útlevél. A szerző a Henley and Partners³ által kiadott listát használja

³ Henley and Partners. 2013. Index of International Visa Restrictions: July 2013.
Retrieved from <https://www.henleyglobal.com>

OLVASS FELESLEGESET!

fel, hogy összehasonlítsa az útlevelek minőségét. A lista szerint az angol, a finn és a svéd útlevelek a legjobbak, őket követi az amerikai útlevel. A hongkongi, izraeli, brazil, sőt még a román is relatíve erős útlevelnek számít. A magyar útlevel különösen erős, a rangsorban a 11. A leggyengébbek a kínai, afgán és iráni útlevelek. Mindent összevetve az az ironikus, de logikus összefüggés állapítható meg, hogy minél kevesebb polgár használja az útlevelét (alacsony a migrációs nyomás, az ország lakói nem szeretnék kivándorolni), annál több országba utazhatnak. Ezzel szemben azok az országok, ahonnan sokan szeretnék kivándorolni, nagyon gyenge útlevellel rendelkeznek. A kivándorlási hajlam tehát fordítottan arányos az útlevel erősségével.

A szerző ezt a két mutatót (a CQI mutatót és az útlevelek erősségét) felhasználva egy koordináta-rendszert hozott létre, amelyben a világ országait helyezte el. Ezek alapján három csoportot vélt felfedezni. Az első csoportba az erős útlevellel és erős állampolgársággal rendelkező országok tartoznak. Ezek az észak-amerikai országok és az Európai Unió régi tagországai, valamint Ausztrália, Új-Zéland és egy ázsiai ország, Japán. A középkategóriás országok valamivel gyengébb útlevellel és gyengébb állampolgársággal rendelkeznek. Ide elsősorban a kelet-, közép- és dél-európai országok, a latin-amerikai országok többsége és néhány ázsiai és afrikai ország tartozik. A harmadik csoportot a gyenge útlevellel és gyenge állampolgársággal rendelkező államok alkotják. Ide tartozik a legtöbb afrikai és ázsiai ország, valamint néhány latin-amerikai és európai ország is.

A kategóriák megalkotása véleményem szerint logikus, azonban megjegyzendő, hogy a második és harmadik kategórián belül nagy különbségek vannak az országok között. Az első kategóriás országok mutatói valóban nagyon hasonlóak, azonban a második kategórián belül sok ország közelebb van az első kategóriához, mint a saját kategóriájának alján elhelyezkedő országokhoz. Ugyanez a harmadik kategóriánál is megfigyelhető, sok ország közelebb van a második kategóriás országokhoz, mint a saját kategóriájának országaihoz.

A szerző szerint elsősorban a második kategóriába tartozó országokra jellemző, hogy kompenzációs állampolgárságot igényelnek az első kategóriába tartozó országtól, vagy azoktól a szintén második kategóriába tartozó országtól, amelyek tagjai az Európai Uniónak. Ezt az országuk történelme teszi lehetővé, valamint az, hogy a nyugati országok is nyitottá váltak a kettős állampolgárság felé. Európában az unió bővítése miatt több közép-európai ország is tagország lett, így az állampolgárságuk uniós állampolgársággá vált. Ennek eredményeképpen felértékelődött az útlevelük is, valamint legálissá vált a nyugaton történő munkavállalás. Emiatt a szomszédos, nem uniós tagországok számára vonzóvá vált az állampolgárságuk. A latin-amerikai országok pedig elsősorban a bevándorló őseikre hivatkozva igénylik a kettős állampolgárságot.

OLVASS FELESLEGESET!

A harmadik kategóriába tartozó országokba nem történt európai bevándorlás az elmúlt századokban, emiatt nem igényelhetnek állampolgárságot a származásra hivatkozva. A kategóriába tartozó országokat emellett jelentős vízumkényszerrel is sújtják, így bár jelentős igény jelentkezik a kettős állampolgárságra, ez gyakorlatilag elérhetetlen a számukra.

A magyar–szerb kettős állampolgárság

A szerző a disszertációja majdnem egyharmadát a magyarországi helyzet elemzésének szenteli, ahol kimerítően elemzi a kettős állampolgárság jelenségét. Bőven használt szakirodalmakat, emellett a konzulátusról is igényelt adatokat, valamint interjú kutatást is végzett. Többnyire reálisan leírja a fennálló helyzetet, azonban több helyen is hibát vétett. Az első hiba a történelmi keretek félreértelmezése. A szerző ismerteti a Vajdaság történetét, mivel itt él együtt a magyarság és a szerbség, tehát innen érkezik a magyar állampolgárságot igénylők legnagyobb része, valamint azok felmenői is itt éltek, akik jelenleg már elhagyták a tartományt, ezért máshonnan igényelték a kettős állampolgárságot (sokan Ausztriából adták be az igénylésüket). A történelmi keretek elemzésekor az Osztrák–Magyar Monarchiát mint nacionalizáló nemzetállamot írja le, ahol a magyarosítási törekvések sikertelenek voltak. A monarchiát sok helyen kritizálják a hibás kisebbségpolitikája miatt, azonban ezek a szerzők súlyos hibát vétenek, mivel az akkori helyzetet rendre a mai viszonyokhoz hasonlítják. Itt azonban véleményem szerint a nyelvészetben gyakran használt szinkron és diakron vizsgálatot kellene alkalmazni. A monarchiát nem a mai viszonyokhoz kell hasonlítani, hanem az akkori nyugathoz, és az akkori kisebbségpolitikához. Ha megvizsgáljuk, hogy a feketék helyzete milyen volt az 1800-as évek Amerikájában vagy hogy milyen volt a gyarmatokon élők helyzete, akkor a monarchia kisebbségpolitikája, rögtön az akkori világ legjobbjai közé kerül. A szerző nem ítéli el a monarchia kisebbségpolitikáját, viszont nacionalizálónak nevezi. Ezzel önmagában még nem is volna probléma. A gondok ott kezdődnek, amikor a szerb kisebbségpolitikát nacionalizmusmentesnek nevezi, ahol nem törekedtek az asszimilálásra, az asszimiláció pedig a véleménye szerint a vegyes házasságokból következik, ami pedig egyéni döntésen alapul. Ez a kijelentés távol áll a valóságtól. A huszadik század folyamán szerb és jugoszláv kormányok az erőszakos asszimiláció gyakorlatilag minden formáját alkalmazták a magyarsággal és a németekkel szemben, a legdurvábbaktól kezdve (népirtás, kitelepítés, jogfosztás) egészen a legenyhébbekig (hivatalokban történő hátrányos nyelvi megkülönböztetés). A németeket szinte teljes egészében elüldözték a Vajdaságból, földjeiket és házaikat pedig betelepített szerbeknek adták. A magyarokat a 2000-es években rendszeresen érték támadások, uszító falfirkák, hátrányos megkülönböztetés és gyakran fizikai bántalmazás formá-

OLVASS FELESLEGESET!

jában is. Ezt a helyzetet nem lehet békés, nacionalizmusmentes asszimilációnak nevezni.

A szerző második kijelentése, miszerint az asszimiláció egyéni döntés eredménye, szintén nem állja meg a helyét. A vegyes házasságokban legtöbbször valóban egyéni döntés eredménye az asszimiláció, azonban ezt a döntést az állami szociálpolitika erőteljesen befolyásolja. Ha a magyarság vállalása hátrányos alternatíva a szerb nemzetiséggel szemben, akkor nem lehet befolyásolásmentes döntéshozatalról beszélni. Ha szerbként előnyökre, magyarként pedig hátrányokra számíthat mind az iskolában, mind a munkahelyen, mind pedig a hivatalokban, akkor az állam jelentősen beleszól ebbe a döntéshozatalba, tehát az állami politika nem tekinthető asszimilációmentesnek. A szerző védelmére szól, hogy abban az időszakban, amikor a kutatását végezte, már jelentősen jobb volt a helyzet, mint az azt megelőző években. Azonban az akkori helyzetről nem lehet következtetéseket levonni azt megelőzőkre, mert akkor hibákat fogunk véteni. A helyzet javulásának pedig pont a kettős állampolgárság megadása volt az oka, emiatt értékelődött fel a magyarság presztízse, és javult a magyarok helyzete. A presztízsjavulást a szerző is észrevette, a magyarság helyzetének javulását azonban már nem figyelte meg.

A kutatása során csak olyan személyekkel készített interjút, akik tudtak szerbül vagy angolul. Az interjúk nagyrésze Belgrádban készült, így tényleg csak azokat tudta elérni, akiknek gyengébb vagy nem is létező a magyarsághoz való kötődése, így csak azokat vizsgálta, akik tényleg csak kompenzációként tekintenek a magyar állampolgárságra. Ezt a ténytet maga a szerző is elismeri, és a döntését azzal indokolja, hogy a kompenzációs állampolgárság érdekli, ezért is csak ezt vizsgálja. Így azonban nem kerülhettek a látókörébe azok az emberek, akik érzelmi kötődés miatt vették fel a magyar állampolgárságot, így a szerző a szerb–magyar kettős állampolgárságra vonatkozó megfigyelései kevésbé általánosíthatók.

Amerikai kettős állampolgárság Mexikóban

Harpaz második példaként Mexikót hozza fel, ahol sokan rendelkeznek amerikai állampolgársággal is. Az Egyesült Államok lehetővé teszi, hogy azoknak a bevándorlóknak a gyerekei, akik az USA-ban születtek, automatikusan megkapják az amerikai állampolgárságot, függetlenül attól, hogy a szüleik rendelkeznek-e vele vagy sem. A 2000-es évektől megnőtt Mexikóban a kettős állampolgárok aránya, ami főként a hazatéréseknek és a kitoloncolásoknak köszönhető. Harpaz két csoportra osztja a kettős állampolgárokat. Az első csoportba a hazatérőket és kitoloncoltakat sorolja, akik sok esetben akaraton kívül kapták meg a mexikói állampolgárságot, hiszen az Egyesült Államokban szerettek volna maradni. Véleménye szerint ők nem kompenzációként igényelték a kettős állampolgárságot, hanem érzelmi okok miatt vagy kényszerűségből. A második csoport tagjai, akiket Harpaz születési turistáknak ne-

OLVASS FELESLEGESET!

vez, viszont már kompenzáció céljából igénylik az amerikai állampolgárságot. Ez a gyakorlat a Mexikó északi részén élőkre (norteños) jellemző, akik földrajzi közelségük és jobb anyagi helyzetük miatt megengedhetik maguknak, hogy az Egyesült Államokba utazzanak abból a célból, hogy ott hozzák világra gyerekeiket. A születési turisták nem akarnak az Egyesült Államokban letelepedni, hanem a gyerek születése után visszatérnek Mexikóba. A születési turizmusban főként az észak-mexikói középfelső osztály vesz részt, akik számára nem jelentene előnyt az USA-ba költözés. A kapcsolati rendszerük és baráti körük (társadalmi tőkéjük) Mexikóban van, ezt pedig nem tudják magukkal vinni a határon túlra. Egy másik fontos ok, hogy Mexikóban jelentősen olcsóbb az élet, emellett a vállalkozók számára rugalmasabb a jogi környezet. Ezekből az okokból kifolyóan nem akarják elhagyni Mexikót. Harpaz interjúi szerint a születési turizmus fő ösztönzője a gyerekek oktatása, Amerikában ugyanis jóval színvonalasabb iskolákban végezhetik tanulmányaikat, mint Mexikóban. Fontos továbbá a mobilitás lehetőségének elősegítése, mivel a texasi nagyvárosok földrajzilag is közelebb vannak Észak-Mexikóhoz, mint pl. Mexikóváros. Váratlan helyzetekben és katasztrófák esetén is jól jön az amerikai állampolgárság. A szerző várakozásaival ellentétben azonban nincs presztízs értéke a kettős állampolgárságnak, mivel az interjúalanyok szerint „bárki megszerezheti”.

Európai uniós kettős állampolgárság Izraelben

Míg Szerbiában nemzetiség alapján és Mexikóban a földrajzi közelség miatt, addig Izraelben leszármazás alapján szerezhető kettős állampolgárság. Izrael esete azonban nagyban eltér Szerbiáétól és Mexikóétól, ugyanis míg ez a két ország közvetlenül is határos a kettős állampolgárság szempontjából érintett országgal, addig Izrael jóval távolabb helyezkedik el az európai célországoktól. Emellett Izrael erős gazdasággal és magas jövedelemmel rendelkező ország, ami eléri az Európai Unió átlagát. A zsidóknak nincsen jelentős érzelmi kötődésük azokhoz az országokhoz, ahol az őseiket üldözték, ezért látszólag sem praktikus, sem pedig érzelmi oka nincs az izraeliek számára, hogy európai uniós állampolgárságot igényeljenek. Ennek ellenére nagyszámban teszik ezt. Harpaz eredményei szerint az első generáció (a nagyszülők), akik az adott európai országban (főként Németország, Magyarország, Lengyelország és Románia) születtek, és onnan érkeztek Izraelbe, elzárkóznak a kettős állampolgárságtól. A második generáció gyakran megvárja az első generáció elhalálását, és csak utána igényli az állampolgárságot. A második generáció (a szülők) számára a terrorizmus és az esetleges háború elleni biztosítás szerepét tölti be az általuk csak „európai útlevélnek” nevezett kettős állampolgárság. Harpaz szerint ez egy diaszpóralétből örökölt habitus, amikor a zsidóság mindig kész volt a menekülésre, és a lakóhelyének elhagyására. Az adatok igazolják ezt a biztosíték szerepet, mivel költözés és utazás céljából szinte sosem használják az „európai útlevelet”.

OLVASS FELESLEGESET!

A harmadik generáció számára, akik általában a szüléiktől kapják ajándékba európai útlevelüket, pedig az oktatásban és a mobilitásban tölt be szerepet a kettős állampolgárság, valamint státuszszimbólum a fiatalok körében. A kettős állampolgárság által könnyebbé válik számukra a külföldi tanulás és munkavállalás, emellett az európai állampolgárságra nem az adott ország szemszögéből, hanem egy világra nyitott kapuként tekintenek. Egy magyar vagy egy német útlevél tehát nem a Magyarországra vagy Németországba történő utazást, hanem a világ többi részére való eljutást segíti elő. Emellett magasabb presztízszt biztosít számukra a csak izraeli állampolgársággal rendelkező társaiknál.

Összegzés

A szerző új nézőpontból közelített meg egy egyébként is keveset kutatott témát. Az országok rangsorolása és csoportosítása az állampolgárságuk és az útlevelük ereje alapján ötletes. A szerző több országot is megvizsgált, emellett kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmazott. A disszertáció a hibái ellenére is jó munkának számít.